

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Hakemli Dergi

Review of the Faculty of Divinity

Atatürk University

Yıl: 2003

Sayı: 19

Atatürk Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi - 25240/ERZURUM

Tel: 0442.2360951

Fax: 0442.2360953

e-mail: erilfak@atauni.edu.tr

SAMERRA'NIN KURULUŞU

Prof. Dr. Bahattin KÖK*

ÖZET

Bu makalede, Samerra isminin kökeninden kısaca söz edildikten sonra Abbaslı halifelerinden, özellikle el-Mu'tasım döneminde Türk askerlerinden yeni bir ordu oluşturulmasıyla bağlantılı olarak Samerra kentinin kuruluş nedenleri konu edilmektedir. Öte yandan yeni bir başkent olarak kurulan kente verilen değer ve zaman içinde yapılan eserler hakkında kısa bilgiler verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *El-Mu'tasım, Samerra, Türk Askerleri.*

ABSTRACT

The Establishment of Sāmarrā

In this article, after giving a brief information about the origin of the name "Sāmarrā", the reasons of establishing the city of Sāmarrā will be explained, related to the construction of an army consisted of Turkish soldiers, particularly during the reign of al-Mu'tasım, one of the Abbasid caliphs. On the other hand, the value given to it as a capital and the constructions built there from that time will be explained, too.

Key Words: *Al-Mu'tasım, Sāmarrā, Turkish Soldiers.*

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı.

Samerra, Bağdat'ın yaklaşık olarak 100 km. kuzeyinde, Dicle nehrinin doğu (sol) yakasında yer alan, çok kıymetli tarihi eserlerin bulunduğu bir yerleşim birimidir. Kimi kaynaklarda, Samerra ile Bağdat arasındaki mesafe 30 fersah olarak belirtilmekte ise de¹, bu bilginin yanlış olduğu hususunda kuşku yoktur. Samerra, Bağdat'la Tikrit arasındaki yolun tam ortasında bulunan bir şehir olup² bugün idarî yönden Bağdat iline bağlı bir ilçe olarak eski görkemini bütünüyle geride bırakmış sönük bir yerleşim merkezidir. Günümüzde Samerra'ya, Bağdat'tan trenle iki, otobüs ve diğer kara araçlarıyla ise bir buçuk saatten daha az zamanda gidilmektedir.

Samerra'da, günümüze değin gelebilen tarih kalıntıları, burasının, Abbasîler döneminin altın çağının sonlarına doğru en zengin ve parlak bir şehir olarak kurulduğunu ve çok pahalıya mal olduğunu ortaya koymaktadır³.

Yâkût el-Hamevî, özellikle birtakım şairlerin şiirlerinden de örnekler vererek Samerra adının değişik şekilleriyle ilgili bilgiler vermektedir. Adı geçen yazar, kaydettiği bu örneklerle söz konusu şehrin adının, "Sâmerrâ", Sâmerâ, Surre Men Ree, Surre Men Râ, Surre Men Râ', Surre Men Reâ" ve "Sâe Men Reâ"⁴ tarzında değişik söylenişlerini kaydetmiştir. Yine onun belirttiğine göre Samerra, Hz.

¹ Yâkût el-Hamevî, Yâkût b. 'Abdillâh Ebû 'Abdillâh Şihâbuddîn, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1957, III, 173.

² İbnu Hallikân, Ebû'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Erbâu Ebnâi'z-Zemân*, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1968/1972, I, 42, 174; el-Kazvîni, *Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd, Âsâru'l-Bilâd ve Ehbâru'l-'Ibâd*, Dâru Sâdir, Beyrut, tsz., s. 385; H. Viollet, "Samerra" md., *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1976, X, 144.

³ H. Viollet, a.g.md., X, 145.

⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 173.

Nuh'un oğlu Sam adına kurulan bir yerleşim merkezi olup Farsça olarak "Sam Rah" adıyla söylenerek ona nisbet edilmiştir⁵. Yâkût, bu konuda İbrahim el-Cüneydî adındaki bir kişiden, bu şehri, Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın kurduğunu ve orada yaşayanlara bir kötülük gelmemesi için Yüce Allah'a yakarıştaki bulunduğunu ifade etmektedir⁶. El-Mes'ûdî'nin aşağıdaki rivayeti, bu hususa, göz ardı edilmeyecek ölçüde bir açıklık getirmektedir:

Abbasî Halifesi el-Mu'tasım billah, şehir kuracağı bir yer aramak üzere Bağdat'tan çıkarak Samerra denilen yerleşim merkezine gelince orada Hıristiyanlara ait basit bir manastır görür ve oradaki görevlilerden birine bulunduğu bu yerin adını sorar. Sorulan kişi, adı geçen halifeye, burasının, "Samerra" diye bilinen bir yer olduğunu söyler. El-Mu'tasım, "Samerra ne demektir?" diye bir soru yöneltince, manastır görevlisi kişi, "Biz burasını, öncekilerin kitaplarında ve eski milletlerin bize değin ulaşan bilgilerinde Hz Nuh'un oğlu Sam'ın kenti olduğunu görüyoruz" anlamında cevap verir. El-Mu'tasım yine bu kişiye, "Burası hangi bölgeye bağlı ve nereye nisbet edilir?" diye bir soru daha yöneltince, o zat, burasının Taberhan kesiminden olduğunu ve oraya dayandırıldığını belirtir⁷.

Yâkût, birtakım yazarların eserlerinden derlediği kıymetli bilgilerle Samerra adının nereden geldiği konusunda daha açıklayıcı bilgiler vermektedir. Onun verdiği bu bilgiler arasında, söz konusu şehre, Farsça olarak "Sâ-i Mürrê" denildiği, bu tamlamanın ise, "hesap yeri", "üzerinde haraç bulunan" bir mekan anlamına geldiğini belirten

⁵ Aynı k., III, 173.

⁶ Aynı k., III, 174.

⁷ El-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen 'Ali b. Hüseyin b. 'Ali, *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1368/1984, IV, 54.

değerlendirmede bulunmaktadır⁸. Adı geçen müellif, bu konuyu Sasanlılar dönemine değin götürerek yine çeşitli rivayetlerden yararlanıp açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre Samerra, Rum hükümdarının, İran kisrasına vermekle yükümlü olduğu haracın getirildiği eski bir Fars kenti idi. Bunun kanıtı ise, söz konusu şehrin adını oluşturan kelimelerdir. Nitekim, “sâ”, haraç (el-itâve), “mürre” ise sayı adı anlamına gelmektedir ki, bunun daha açık olarak anlattığı mana, “Rum cizyesinin miktarının alındığı yer” demektir⁹.

Yine adı geçen müellifin eş-Şa’bî’den aktardığına göre, Hz.Nuh’un oğlu Sam, güzel ve görkemli bir görüntüye sahipti. O, Hz.Nuh’un gemiden karaya çıktıktan sonra Bâzebdâ’da kurup adına, “Semânîn” dediği bir köyde yazlar ve “Cühâ” denilen bir kesimde de kışlardı. Sam’ın Cühâ’dan Bâzebdâ’ya gidiş ve dönüş yolu Dicle nehrinin doğusundan geçmekteydi. İşte burası, bugün, “Sam’ın yolu” anlamına gelen “Sam Râh” olarak adlandırılmaktadır¹⁰. Öte yandan bu yazarın, yukarıda adı geçen İbrahim el-Cüneydî adındaki bir kişiden rivayet ettiği bir kayıta ise, Samerra’nın, Sam’a dayandırılan bir şehir olmayıp Hz. Nuh’un kurduğu ve halkına bir kötülük gelmemesi için dua ettiği bir yerleşim merkezi olduğu belirtilmektedir¹¹.

Yâkût el-Hamevî, Samerra adının tarih içinde ortaya çıkan yukarıdaki değişik şekilleriyle ilgili, Muhammed b. Ahmed adındaki bir kişinin, nükte olarak nitelendirdiği aşağıdaki yorumuna yer vermektedir:

Bu şehir bayındır duruma gelince ona, “görenlerin sevinç

⁸ Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 173.

⁹ A.k., III, 173-174.

¹⁰ A.k., III, 174; H.Viollet, a.g.md., X, 144.

¹¹ Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 174.

kaynağı” anlamında, “سرورمن رأى” adı verilmiş, daha sonra kısaltılarak “görenleri sevindirir” manasında “سرمن رأى” denilmiş, yıkılıp sönükleşince de , “onu görenler kötü bulur” ifadesini yansıtan, “ساء من رأى” tarzında söylenmiş ve en sonunda kısaltılarak “Samerra” şekline dönüşmüştür¹².

Samerra’yı başkent edinen Abbaslı halifelerinin sikkelerinde ise, Samerra’nın adının, yukarıdaki şekillerden biri olan, “Surre Men Reâ- onu görenler sevinir” biçiminde yazıldığı görülmektedir¹³.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız açıklamalar iyice incelendiğinde, Samerra adının nereden geldiğini kesin olarak ortaya koymanın güçlüğü açıkça görülmektedir. Gerçekten de, gerek Abbasîlerden önceki dönemlerde ortaya konulan şekilleri ve gerekse o sıralarda kullanılan biçimleri, bu isimlerden hemen hepsinin Samerra kelimesine dönüşebilecek bir benzerlikte olduğu görülmektedir. Bu bakımdan özellikle Yâkût el-Hamevî’nin üzerinde çokça durduğu Samerra ismiyle ilgili rivayet ve yorumlardan hareket ederek bu konuda kesin ve mantıklı bir sonuca ulaşılması gerçekten çok güçtür. Bununla birlikte es-Samerrâî, bu konudaki tarihi rivayetler çok değişik olsa da, Samerra adının, Abbasî halifesi el-Mu’tasım’ın, burada bir kent kurmasından önce de bulunduğunu, “Surre Men Reâ” ve benzeri isimlerin, eskilerinin şekillerine dayanılarak Abbasilerce verilmiş olabileceğini ileri sürmektedir¹⁴.

Biraz önce adı geçen yazarın belirttiğine göre, Samerra’nın kalıntılarıyla ilgili olarak yapılan ilmî ve arkeolojik araştırmalar, bu

¹² Bu konuyla ilgili olarak bkz. a.k., III, 174.

¹³ H.Viollet, a.g.md., X, 144.

¹⁴ Es-Sâmerrâî, Yûnus eş-Şeyh İbrahim, *Delîlu Sâmerrâ*, Matba’atu Dâri Menşûrâtî’l-Basrî, Bağdat, tsz., s. 9.

kentin tarih öncesi dönemlerden beri bir yerleşim birimi bulunduğunu göstermektedir. Asrımızda, burada yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılan bir kabristandaki sırlı çanak-çömlekler, bu mezarların geç ya da Yeni Taş dönemlerine değin çıktığını ortaya koymaktadır. Bu çanak-çömleklerin bir çeşidi, belki de tarih öncesi dönemlerde yaşayan İran asıllı insanlara dayanmaktadır. M.Ö. 5000-4500 yıllarına kadar çıkan bir kabristan bize, o dönemin, Yeni Taş devrini izleyen bir çağa denk geldiğini göstermektedir. Söz konusu bu şehirde ortaya çıkarılan tarihi eserler bunlardan ibaret olmayıp dikkat çekici, çeşitli desenlerle süslü, pişmiş topraktan yapılmış bir oyuncak, geniş ve yayvan yüzüklerin ilk örnekleri gibi birtakım nesnelere de yine bu kazılar sonucu gün yüzüne çıkarılanlar arasında yer almaktadır¹⁵.

Ahmed Sûse de Samerra'da yapmış olduğu kazı çalışmaları sonunda, burada yine tarih öncesi dönemlere değin çıkan birtakım çanak-çömlekler bulmuştur. Elde edilen bu tarihi eserler de el-Melviyye adıyla tanınan minarenin yakınlarında bulunan aynı cinsteki eserlerin tıpkısını yansıtmaktadır. Burası Samerra'nın güneyine düşen, Dicle nehri üzerindeki bir tepe olup Asur kitabelerinde ve Babillilerce değişik adlarla anılan bir yerdir¹⁶.

Yalnız el-Mu'tasım ve onun yakın devlet adamları Samerra'nın özellik ve güzelliklerini keşfetmiş değillerdi. Bu tarihten çok önceki dönemlerde Sasanlılar Devleti, söz konusu kentin değerini anlayarak orada Sûmîr adıyla anılan bir korunak yaptırmıştı. Bu konuda onların özellikle Romalılarla yaptıkları çok sayıdaki savaşlarda, Kisraların el-Kâtûl'una da yakın oluşu dolayısıyla Samerra büyük bir değer

¹⁵ A.k., s. 8.

¹⁶ A.k., s. 8.

taşıymaktaydı¹⁷. Es-Sâmerrâî, Yâkût'un ve öteki yazarların görüşlerine katılmayarak Samerra adının belki de biraz önce geçen isimle ilgisi olduğunu ve günümüzdekinin de ondan türemiş bulunduğunu yeğlediğini ileri sürüyorsa da¹⁸, onun bu kanaati uzak bir ihtimalden öteye geçmez.

Büyük Abbasî halifesi el-Mu'tasım'ın en mühim etkinliklerinden ve hizmetlerinden biri Samerra kentini kurmuş olmasıdır. Samerra'nın kuruluş sebep ya da sebeplerinin özünü Müslüman Arap tarihçileri, genellikle Türk askerlerinin Bağdat'ın cadde ve sokaklarında at koşturup yaşlı, kadın, çocuk ve özürlü kimselere çarparak onların yaralanmalarına, belki de ölmelerine yol açmalarından dolayı halkın gittikçe artan yakınmalarına bağlamaktadırlar. Bununla birlikte konu derinlemesine araştırılıp incelendiğinde, el-Mu'tasım döneminde, Abbaslı Devleti'nin başkentinin değiştirilmesiyle ilgili birden çok sebebin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan Samerra kentinin kurulmasında etken olan olayları ayrı ayrı incelemenin konuya daha sağlıklı bir açıklık getireceğini düşünmekteyim.

Ünlü Abbasî halifesi Harun er-Reşîd (170-193/786-809)'in oğlu el-Mu'tasım Ebû İshak Muhammed, h.178 ya da 179 yılında Bağdat'ta dünyaya geldi. Annesi, Kûfe halkından Şebib'in kızı Mârîde adında bir Türktü. Ağabeyi el-Me'mûn (198-218/813-833)'un Tarsus'ta vefat etmesi ve yine onun veliaht tayin etmesi üzerine kendisine, 12 Recep 218/3 Ağustos 833 yılı Cuma günü bey'at edilerek halife oldu. Bu tarihten yedi hafta sonra başkent Bağdat'a

¹⁷ A.k., s. 9.

¹⁸ A.k., s. 9.

geldi¹⁹. Allah'ın adını kendi adına ekleyen ilk halife odur. Mühürünün üzerinde "Allah ثقة أبي إسحاق بن الرشيد و به يؤمن" (Allah, er-Reşid'in oğlu Ebû İshak'ın güvencesidir ve ona inanmaktadır)" cümlesi yazılı bulunmaktaydı²⁰.

İşte sözü edilen büyük Abbasî Halifesi el-Mu'tasım'ın Samerra şehrini kurup başkent edinmesinde, aşağıda belirtmeye çalışacağımız sebeplerin yol açtığı anlaşılmaktadır.

1. Sayıları Gittikçe Artan Türklerden ve Öteki Unsurlardan Oluşan Askerlere Bağdat'ın Dar Gelmesi ve Bu Yüzden Halkın Yakınması:

El-Mes'ûdî'nin belirttiğine göre Abbasî halifesi Ebû İshak Muhammed el-Mu'tasım, Türklerden oluşturduğu ordu birliğini ileri gelen tüm dostlarına, yakın adamlarına ve danışmanlarına karşı yeğlemektedir²¹. Bu konuyla ilgili olarak Abdulaziz ed-Dûrî de, söz konusu hükümdarın Türk askerlerine büyük çapta yer verip en çok onlara güvendiğini belirtmektedir²². Bununla birlikte Abbaslı

¹⁹ Bkz. el-Ya'kûbî, Ahmed b. İshak b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Dâru Sâdir-Dâru Beyrut, Beyrut, 1379/1960, II, 471; İbnu 'Abdi Rabbihi, Ebû 'Umer Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, *Kitâbu'l-'İkdi'l-Ferîd*, nşr. Ahmed Emîn, Ahmed ez-Zeyn ve İbrahim el-Ebyârî, el-Kahire, 1385/1965, V, 120-121; es-Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Târîhu'l-Hulefâ*, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Mısır, 1371/1952, s. 333-340; ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Beyrut, 1390/1970, VII, 351; Zeki Muhammed Gays, *et-Târîhu's-Siyâsî li'd-Devleti'l-'Abbâsiyye*, Bağdat, 1385/1965, s. 55-57 (Basılmamış ders notları).

El-Me'mûn'un, ölmeden önce oğlu Abbâs'ın yanında, kardeşi el-Mu'tasım'ın halife olmasını salık verdiği belirtilmektedir. Bkz. İbnu'l-Verdî, Zeynuddîn 'Umer, *Tetimmetu'l-Muhtasar fi Ehbâri'l-Beşer*, nşr. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî, Beyrut, 1389/1970, I, 330; Mahmûd Şâkir, *et-Târîhu'l-İslâmî*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1407/1987, V, 219.

²⁰ İbnu Abdi Rabbihi, a.g.k., V, 121. Es-Suyûtî ise mühürünün üzerinde "الحمد لله الذي ليس كمثلہ شيء" cümlesinin yazılı olduğu belirtilmektedir. Bkz. es-Suyûtî, a.g.k., s. 337.

²¹ Bkz. el-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 52.

²² Ed-Dûrî, 'Abdulaziz, *el-'Asru'l-'Abbâsi el-Evvel*, Matba'atu't-Tefeyyud el Ehliyye, Bağdat,

ordusunda Türk askerlerinin varlığı el-Mu'tasım'dan önceki dönemlere değin çıkmaktadır. İkinci Abbasî Halifesi el-Mansur'dan başlamak üzere görülen Türk varlığı, ondan sonraki dönemlerde daha da kendini göstermeye başlamıştır. Nitekim et-Taberî'nin, h.170 yılı olaylarından söz ederken belirttiğine göre ülkemizdeki Tarsus kenti, bir Türk komutanı olduğu anlaşılan Ebû Suleym Ferec'in eliyle bayındır bir duruma getirilmiş bulunmaktaydı²³. Yine adı geçen müellif, h.202 yıllarıyla ilgili bilgi verirken Haricilerden Mehdî b. 'Alvân el-Harûrî, aynı yılın şevval ayında ayaklanınca, İbrahim b. el-Mehdî, onun üzerine Ebû İshak b. er-Reşîd'i gönderdiği sırada, bu komutanın birliği içinde Türk askerlerinin bulunduğunu kaydetmektedir²⁴. Ayrıca o, Haricilerle yapılan bu savaş sırasında, onlardan bir Arab'ın el-Mu'tasım'a yaptığı saldırıyı, bu araştırmamızda adı epeyce geçecek olan Türk emiri Ebû Ca'fer Eşnas'ın önleyerek efendisini kurtarmış olduğunu belirtmektedir²⁵.

El-Mu'tasım'ın Türklere karşı beslediği, gösteriştan uzak bu sevgi ve güvenin, kendisini gerçekten haklı çıkaran birtakım tutarlı sebepleri vardı. Bu konuyla ilgili olarak büyük İslam düşünürü ve yazarı el-Câhız, şu satırlara yer vermektedir:

Şunu söyleyeyim ki, ben de onların çok şaşılacak ve insanı hayrette bırakacak birtakım durumlarını gördüm. El-Me'mûn'un savaşlarından birinde, karargâhı yakınında, sağ yanda Türklere yüz kişi ve sol yanda başka askerlerden yüz kişi olmak üzere yolun iki

1363/1945, s. 228.

²³ Et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, nşr. M. J. de Goeje, Brill, 1879-1880, İntişârât-ı Cihân, Tahrân, tsz., X, 604.

²⁴ A.k., XI, 1017.

²⁵ A.k., XI, 1017.

tarafına sıralanmış atlılar gördüm. Bunlar, öğle vakti olduğu ve sıcak şiddetlendiği halde yine sıra durumunda dizilmiş el-Me'mûn'un gelmesini bekliyorlardı. Biraz sonra el-Me'mûn geldi. Bu sırada üçü ya da dördü dışında Türkler atlarının üzerindeydiler. Başka unsurlardan oluşturulan askerlerin ise, üçü ya da dördü dışındakiler yere serilmişlerdi. Bunun üzerine ben, bir arkadaşıma, "Bak başımıza gelene, ne şaşılacak iş! El-Mu'tasım'ın, onları iyi tanıdığı için çevresinde toplayıp ihsanda bulunduğundan şüphe etmiyorum" dedim²⁶.

İşte bu disiplin ve anlayışlardır ki, Emevîlerin son dönemlerinden başlamak üzere Abbasiler zamanında, Türklerin gittikçe artan oranda İslam ordularında görev aldıklarını görüyoruz. Bir kısmı mevsuk sayılmasa da, Hz.Peygamber'in Türkler hakkındaki hadisleri²⁷, bu konuda pek çok Arap düşünürünün kanaatleri ve ilerideki sayfalarda belirtmeye çalışacağımız daha başka sebepler, büyük Abbasi halifesi el-Mu'tasım'ı, orduya yeni bir kan, yeni bir ruh ve yeni bir heyecan kazandırmak için Türklere sarılmaya yöneltmiştir. Öte yandan, kendisini bekleyen içte ve dıştaki büyük olaylar, ancak güçlü ve o nispette düzenli bir ordu sayesinde göğüslenebilirdi.

El-Mu'tasım dönemine değin Abbaslı ordusunda görev yapan bu Türk askerlerinin sayısı henüz çok azdı. Onların söz konusu devletin güvenlik güçleri arasında hatırı sayılır bir duruma gelmeleri bu halife ile başlamıştır. Ebû İshak Muhammed, yiğit, atılgan, güzel huylu, ileri

²⁶ El-Câhız, Ebû 'Usmân 'Amr b. Bahr, *Hilafet Ordusunun Menkabeleri ve Türklerin Faziletleri*, çev. Ramazan Şeşen, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 76. Ayrıca bkz., Zekeriyâ Kitapçı, *Ortadoğu'da Türk Askerî Varlığının İlk Zuhuru*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 52.

²⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Zekeriyâ Kitapçı, *Hizmet Peygamber'in Hadislerinde Türk Varlığı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 8, 42, 88-99 vd.

görüştü, ağır başlı ve cömert bir hükümdar olarak tanınmaktaydı. İslâm'ı ve Müslümanları korumak hususunda büyük gayretler gösterirdi. Onun döneminde devletin bütün yolları güvenli bulunuyordu²⁸. Bütün bu nitelikleri itibariyle dayıları gibi askeri özelliklere ve yeteneklere sahip olduğu anlaşılan halifenin, devleti ayakta tutacak ve düşmanlarına göz açtırmayacak vasıftaki kimselerden güçlü bir ordu oluşturması tabii karşılanmalıydı. Ne var ki, el-Mu'tasım'ın, oluşturduğu bu ordu sayesinde gerek içte ve gerek dışta elde ettiği büyük başarılarını göz ardı eden, özellikle günümüz Arap tarihçilerinin hemen hepsi, onun Türklere asker edinmesini bağışlanamaz bir hata olarak saymaktadırlar. Onlar, bu halifenin, Türkleri tüm yakınlarından ve danışmanlarından üstün tutarak daha sonraları devletin çökmesine yol açacak bir siyaset güttüğünü ileri sürmektedirler. El-Mu'tasım'ın Türklere dayanıp Arapları ve İranlıları uzaklaştırmasıyla kendisi ve devleti hakkında en büyük suç işlediğini savunan bu tarihçiler²⁹, özellikle el-Mütevekkil (232-247/847-861)'den sonra Abbasî Devleti'nin, sırtındaki yükü taşımaya yetecek nefesinin kalmadığını nedense hiç söz konusu etmezler.

Öte yandan yine biraz eskilere gidilecek olursa Harun er-Reşid döneminde Arap ve İranlı askerler, ordudaki güç dengesini kendilerinden yana çevirmek için aralarında kıyasıya bir yarışa girmişlerdi. El-Emin (193-198/809-813)'in öldürülmesinden sonra Arapların ağırlıkları sona erip İranlıların üstünlükleri ön sıraya çıkınca artık Abbasîlilerin dıştaki başarıları görünmez olmuştu. İşte bu yüzden ki, el-Mu'tasım, daha iktidara gelmeden önce bu gerileme ve çöküşü durdurmak için çareler düşünmeye başlamıştı. El-Me'mûn,

²⁸ Bu hususta bkz. Zeki Muhammed Gays, a.g.k., s. 55.

²⁹ Bkz. a.k., s. 55-56.

nasıl kendi yakınları olan İranlılara dayanarak devletin başına geçti ise, o da, dayılarının soyundan gelen Türklerin, savaş sanatıyla ilgili özelliklerini de en iyi şekilde bildiğinden, onlara dayanmanın doğru bir davranış olduğunu anlamıştı. O, el-Emin'in öldürülmesinden sonra İranlıların saldırılarından kendisini koruyup hayatını güvence altına alabilmek için Türklere yanaşmanın bir kurtuluş yolu olduğunu kestirmişti³⁰. Öte yandan halifenin, medeniyet nimetlerinin tadına alışmış ve askerlik mesleğine bütünüyle yabancılaşmış Araplara da artık güveni kalmamıştı³¹.

El-Mu'tasım, Türklere olan yakınlığı bir yana, onların gerçek anlamda asker olmaları dolayısıyla devleti için gerekli olduklarını herkesten daha iyi kavramıştı. El-Câhız'ın belirttiği gibi, Türklerin ok atmadaki ustalıkları, atla bütünleşmeleri, kementlerinden kimsenin kurtulamayacağı³² ve onların at üzerinde geçen hayatlarının oturarak geçirdikleri yaşayışlarından daha çok olduğu³³ şeklindeki halleri, onun bilmediği hususlar değildi. Türklerin, öteki milletlerden olan insanlardan bir kat daha fazla yol kesebilecekleri³⁴, kadınlarının, erkekleri gibi oldukları, hayvanlarının bile kendilerine benzeyen özellikler taşıdığı³⁵ ve ruhî güçlerinin bedeni kuvvetlerinden daha çok bulunduğu³⁶ tarzındaki kanaatler söz konusu halifenin gönlünde yatan asker tiplerini canlandırıyor.

³⁰ Bu konuda bkz. Curcî Zeydân, *Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi*, çev. Zeki Megamiz, nşr. İlyâs, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1329, I, 294.

³¹ A.k., I, 295.

³² El-Câhız, a.g.k., s. 67.

³³ A.k., s. 68.

³⁴ A.k., s. 68.

³⁵ A.k., s. 77.

³⁶ A.k., s. 79.

Türkler, o sıralarda, yukarıda belirtildiği üzere, savaşçılık, yiğitlik, atılganlık ve daha başka üstün nitelikleriyle biliniyor, ayrıca yokluklara karşı dayanıklı olarak tanınıyorlardı. Bu sebeple el-Mu'tasım, Irak'ta, güçlü, boylu poslu ne kadar Türk kölesi genç varsa onları sahiplerinden satın aldığı gibi, Türkistan'dan da, onların başka soydaşlarını getirtmişti³⁷. O, Türklerden ordu kurarken, yalnız satın almakla ve kendisine hediye edilmekle yetinmeyerek onların emir ve şehzadelerinin, yanına gelip yerleşmeleri için de özendirici çarelere baş vurmuştu³⁸. Abdulaziz ed-Dûrî, "Belki de söz konusu halifenin annesinin Türk olması onun bu milleti yakından tanınmasına yardım etmiştir"³⁹ demektedir. Adı geçen yazarın bu görüşünün doğru olmaması düşüncülemez. Gerçekten de onun bir yanının Türklere dayanması, onlara karşı en azından bir sevgi beslemesine vesile olmuştur. Öte yandan askeri nitelik ve yetenekleriyle tanınan el-Mu'tasım, ülkesini tehdit etmekte olan büyük olayları göğüsleyip üstesinden gelebilecek belli sayıdaki askeri gücün ancak Türklerden oluşabileceğini görmüştür.

Bu konuyla ilgili olarak belirtmek gerekir ki, el-Me'mûn'un Horasan'dan Bağdat'a geçmesinden sonra Horasanlılarla Abbasîler arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi devletin bünyesinde sarsıntı meydana getirmiş olduğundan, yeni ve yıpranmamış bir unsurun ordudaki dengeyi sağlaması kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu olaya bir de el-Me'mûn'un, Sehloğullarını cezalandırması eklenince, ortaya çıkan hoşnutsuzluklar, halife adayı durumunda bulunan Ebû İshak'ı, daha o zaman birtakım çareler

³⁷ Curcî Zeydân, a.g.k., I, 295.

³⁸ A.k., I, 297.

³⁹ Bkz., ed-Dûrî, a.g.k., s. 228.

aramaya yöneltmişti⁴⁰. Gerçekten de o, biraz önce sözü edilen her iki kanadın da, devletin altından kalkamayacağı sürtüşmelere yol açacak duruma geldiğini gördüğünden, artık onlara güveni kalmadığı için Abbasoğulları yönetiminin sürekliliğini sağlayabileceğine inandığı ordunun Türklerden oluşturulmasının en kestirme yol olduğunu düşünmüştü.

İşte bütün bu sebeplerden dolayı el-Mu'tasım, daha halifelik makamına oturmadan çok önce Türk askerlerini kendince oluşturulan özel birliğine almış bulunuyordu. Nitekim o, daha ağabeyi el-Me'mûn hayatta iken ve özellikle mühim bölgelerin genel valiliklerine getirildiği sıralarda köle kökenli 4000 Türk'ten oluşan bir koruma birliği kurmuştu⁴¹.

Söz konusu Abbasî halifesi, el-Me'mûn'un ardından devlet kuşu başına konunca, yukarıda belirtilen Türk askerlerine ek olarak biraz sonra açıklamaya çalışacağımız kesimlerden de satın aldığı kölelerle özel koruma birliğini daha da güçlendirdi⁴². Yine belirtildiğine göre el-Mu'tasım, Türk kölelerini sahiplerinden parayla satın alıp onları özel birliğine katmayı çok arzu etmekteydi. Halife, onları, ipekli elbise, altın yaldızlı, sırmalı kuşak, kemer, kolye, sırmalı kılıç askısı gibi pahalı üniformalarla kuşatarak diğer askerlerden ayrı, ayrıcalıklı ve herkesin dikkatini çeken bir duruma getirdi⁴³. Böylece onlar, İslâm'ın yardımcıları, ağırlığı olan ordusu, halifelerin koruyucuları, sığınakları,

⁴⁰ Bu konuda bkz. Ebû'l-Fidâ, 'Imaduddîn İsmâ'îl, *el-Muhtasar fî Ehbâri'l-Beşer, Dâru'l-Ma'rife*, Beyrut, tsz., II, 23; İbnu Şâkir, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kutubî ed-Dimeşkî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, nşr. İhsân 'Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut, 1974, II, 237.

⁴¹ El-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 53; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1397/1977, II, 81.

⁴² P.M.Holt, Ann. K. S. Lambton ve Bernard Lewis, "Abbasi Hilafeti" md., *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev. Hamdi Aktaş, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1989, I, 135.

⁴³ El-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 53; A. Cevdet Paşa, a.g.k., II, 81; Curcî Zeydân, a.g.k., I, 295.

sağlam kalkanları ve iç gömlekleri olmuşlardı⁴⁴. Bu sebeple söz konusu halife, iktidara geldiği sırada Türkler onun en büyük dayanağı ve yardımcısı konumunda bulunuyorlardı⁴⁵.

Diğer taraftan el-Mu'tasım, Mısır'ın Dimyat dolaylarındaki el-Havf denilen kesimden asker edinerek onlara, Batılılar anlamında, "el-Meğârîbe" adını verdi. O, bununla da yetinmeyerek Semerkant, Uşrûsene, ve Fergana bölgelerinden de asker toplatarak onlara da Ferganalılar manasını ifade eden, "el-Ferâğine" adını koydu. Bütün bu askerler, onun özel birliği arasında yer aldıkları gibi, kendinden sonra da aynı görevleri üstlenmeye devam ettiler⁴⁶. El-Mes'ûdî, yukarıda geçen ve Mağripliler adı verilen askerler arasına Yemenlilerle Kayslıları da sokmakta ise de, bunların sayı bakımından seslerini duyurabilecek bir ağırlıkta olmadıkları anlaşılmaktadır⁴⁷.

Bütün bunların başında Sünnet Ehli'nin Hanefi kolunu seçmiş bulunan bu askerlerin, mezhep çatışmalarından uzak, birtakım hiziplere ve siyaset olaylarına karışmamış, yalnız halifeden ve devletten yana bir bağlılık sergileyeceklerini düşünen el-Mu'tasım, ordu içindeki dengenin Türklerde olmasını arzu etmiştir. Nitekim bu Türk askerlerinin, halifenin çağrısından başkasına kulak vermemeleri devletin işini de kolaylaştırıyordu. Bunlar, kendi ülkelerinden uzak bir yerde ve henüz kendilerine yabancı bir çevre ve bir devlette görev üstlenen kimselerdi. Bu Türklerin büyük bir bölümü, halifenin eliyle sahiplerinden parayla satın alınıp hürriyetlerine kavuşturulmuşlardı.

⁴⁴ El-Câhız, a.g.k., s. 85.

⁴⁵ Curcî Zeydân, a.g.k., I, 295.

⁴⁶ İbnu'l-Esîr, 'İzzuddîn 'Alî b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, nşr. Carolus Johannes Tornberg, Brill,

1867 / Dâru Sâdir, Beyrut, 1402/1982, VI, 452; A. Cevdet Paşa, a.g.k., II, 81.

⁴⁷ El-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 53.

Bu bakımdan yeni efendilerini babaları gibi görüyor; bu sebeple onun buyruklarını eksiksiz yerine getirmeye çalışıyorlardı. Belirtilen durumları dolayısıyla, ne Arapların ve ne de İran kökenli kimselerin onları kendi yanlarına çekmeleri mümkün değildi. Aslında, daha sonra da görüleceği üzere bu kesimlerin, Türklere olan düşmanlıklarının temelini, onların, efendilerinden ve devletten yana ağırlıklarını koymaları oluştuyordu.

Öyle anlaşılıyor ki, ileri görüşlü bir kişi olduğu belli olan el-Mu'tasım, daha önce el-Emîn ve el-Me'mûn arasında yaşanan iç savaşa tanık olduğundan, bütünüyle halifeye bağlı ve sürekli olarak onun buyruğu altında bulunan, mezhep tartışmaları dışında kalan özel ve paralı bir birliğin gerekli olduğu gerçeğini çok önceden kestirerek akıllıca bir siyaset gütmüştür⁴⁸.

İşte yukarıdan beri açıklamaya çalıştığımız düşünceler sonucunda büyük Abbasi Halifesi el-Mu'tasım'ın, özel, paralı asker sayısı birden bire 70 000 dolaylarına çıkmış bulunuyordu⁴⁹. Birtakım kaynaklarda, sayısı belirtilen bu paralı askerlerin hepsinin Türkler olduğu ifade edilmekte⁵⁰ ise de, bu tespitin doğru olmadığı, yine kaynakların verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu yanlışlık belki de, paralı askerler içinde bir yandan etkinlikleri, bir yandan da devlet başkanına olan yakınlıkları dolayısıyla ayrıcalıklı bir birlik görünümü kazanan Türk askerlerinin, dostlarının gözünü dolduran, düşmanlarının ise gözüne batan durumlarından kaynaklanıyordu. Bu bakımdan, gerek el-Mu'tasım'a ve gerekse Türklere karşı kimselerin gözünde, paralı asker denilince yalnız Türkler canlandırılıyordu.

⁴⁸ Holt, Lambton, Lewis, a.g.md., I, 135.

⁴⁹ El-Kazvîni, a.g.k., s. 385; Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 175.

⁵⁰ A.k., III, 175.

El-Mu'tasım'ın oluşturduğu bu paralı birliğin, yukarıda belirtilen sayıya ulaşmasından sonra ilk Abbasi döneminde İslam ordularının çekirdeğini oluşturan İran asıllı Horasanlılarla Arap kökenli olan askerler yavaş yavaş azaltılarak büyük oranda ortadan kaldırıldılar. Abbasi ordusunda meydana gelen bu değişiklik, devletin siyasetinden yana mühim sonuçların oluşmasını sağlamıştır. Orduya kaydedilen askerler, hizmetlerinden dolayı kölelikten çıkarılarak hürriyetlerine kavuşturuluyor, halifenin sarayında yüksek makamlara getiriliyor ve hükümet içinde de kendilerine çeşitli görevler veriliyordu⁵¹.

Böylece eski ordunun yerine başka bir millettten yeni bir ordunun oluşturulması, bu nimetten yoksun kalan Arapları ve İranlıları gücendirdiği gibi aynı zamanda onların kıskançlık duygularını da harekete geçirdi. Öte yandan çeşitli mezheplere bölünmüş ve zaman zaman ırkçılık anlayışıyla, aralarında birtakım sürtüşmelere girişmiş bulunan her iki kesim de, varlıklarını ortaya koyacak bir silahlı güçten yoksun kalmış bulunuyordu. Bu durum, onları ister istemez Türklere karşı düşmanca bir tavır takınmaya yöneltti. Öte yandan Mu'tezile mezhebini benimsemeyenlere karşı hoşgörüden uzak bir tutum sergileyen halifenin de bu durumların yaşanmasında payı vardı. Nitekim ağabeyinin siyasetini sürdüren el-Mu'tasım'ın, mezhep konusundaki bu olumsuz tavrı, yalnız Türklere karşı değil, bütünüyle devlete yönelik bir nefretin doğmasına yol açtı⁵². Bu yüzden her zaman el-Mu'tasım'ın şahsına karşı ortaya konulamayan bu tepki Türk ve Berberî askerlerine yönelik düşmanlık

⁵¹ A. Cevdet Paşa, a.g.k., II, 81; Holt, Lambton, Lewis, a.g.md., I, 135.

⁵² Bkz. Ebû'l-Fidâ, a.g.k., II, 33; A. Cevdet Paşa, a.g.k., II, 80; K. V. Zetterstéén, "Mu'tasım" md., *İA*, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, VIII, 748-749.

biçiminde kendini gösterdi.

Belirtmeye çalıştığımız bütün bu hususlar, Samerra şehrinin kurulmasında, hemen hemen tüm Arap tarihçilerinin üzerinde birleştiği temel bir sebebin ortaya çıkmasına yol açtı. Kaynaklarımızın birçoğunda yer aldığına göre Türk askerleri Medinetu's-Selâm (Bağdat)'ın cadde ve sokaklarında at sürdüklerinden kimi zaman kadın, çocuk, yaşlı ve özürlü kimselere birden çarpıyor ve belki de onlardan birtakımının ezilmesine sebep oluyorlardı. El-Kazvîni, daha da ileri giderek bu askerlerin, insanların namuslarına bile el uzattıklarını ileri sürmekle⁵³ olayı daha da abartmaya çalışmaktadır.

Türklerin at sürmeleri sonunda, yukarıda belirtildiği gibi bazı kimselerin ezilmesi üzerine bu askerlerden öldürülenler oluyordu. Kimi kaynakların anlatımına göre, bu kaba, geçimsiz askerler, belirtilen olaylara sebep oldukları zaman, el-Ebnâ denilen, Horasan ya da İran kökenli askerler, onları, yalnız düşürdükleri zaman atlarından indiriyor ve dövüyorlardı. Bu yüzden belki de onlardan ölenler bile oluyordu. Halk bu kavga ve gürültü yüzünden eziyet çekiyor, çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalıyorlardı⁵⁴. İşte yukarıda belirtilen olaylar sebebiyle Bağdat halkından birtakım kimseler el-Mu'tasım'ın karşısına çıkarak "Ya bunların bu eziyetlerine engel olursun, ya onları bizden uzaklaştırırsın ya da seher vaktinde yapılan beddualarla seninle savaşırız" dediler. Halife, bu kimselerin yakınmalarına, "Onların Bağdat'tan uzaklaştırılması ancak benim de uzaklaşmamla mümkün

⁵³ Bu konuda bkz. et-Taberî, a.g.k., XI, 1181; el-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 54; Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 174; İbnu'l-Esîr, a.g.k., VI, 452; el-Kazvîni, a.g.k., s. 358; İbnu Tağriberdî, Yûsuf b. Tağriberdî b. 'Abdillâh, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısra ve'l-Kahire*, Dâru'l-Kutub, el-Kahire, 1383/1963, II, 233.

⁵⁴ Et-Taberî, a.g.k., XI, 1181; el-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 54; İbnu'l-Esîr, a.g.k., VI, 452; A.Cevdet Paşa, a.g.k., II, 81.

olabilir; lâkin, ben onlara, yaptıkları bu eziyetleri bırakmalarını salık verir; böylece şikayet etmekte olduğunuz hususları giderebilirim” karşılığını verdi⁵⁵.

Anlaşıldığına göre halifenin, askerlerine yaptığı tenbihler, ya gereği gibi yerine getirilmemiş ya da halkın onlara karşı düşmanlıkları sona ermediğinden, ne olursa olsun Bağdat’tan çıkarılmaları hususundaki ısrarları devam etmiştir. Bu sebeple yine birtakım kimseler hükümdarın karşısına çıkarak “Ya bizden uzaklaşsın ya da seninle savaşıyoruz” deyince, o, “Benim 80 000 zırhlı askerim olduğu halde benimle nasıl savaşacaksınız?” sorusunu kendilerine yöneltti. Onlar da halifenin bu çıkışına karşılık olmak üzere, “Biz seninle seher vaktinin dualarıyla savaşıyoruz” karşılığını verdiler. El-Mu’tasım, “İşte sizin söylediğiniz bu orduya karşı koyacak bir gücüm yoktur” diyerek kendiliğinden Bağdat’tan ayrılacağını söyler⁵⁶. Böylece halife belirtilen bu rivayetlere göre bir bakıma Türklerin hatırı için Bağdat’ı terk etmeye razı olur.

Kimi kaynaklarda, bu konuyla ilgili olarak bir hikayeye de yer verilmektedir:

Ebû İshak Muhammed, bir Kurban ya da Ramazan bayramından dönerken önüne yaşlı bir adamın çıktığını görür. Koruyucu askerleri onu dövüp uzaklaştırmak isterlerse de halife onlara engel olur ve ona ne derdi olduğunu sorar. O kişi hükümdarın yüzüne karşı şunları söyler:

⁵⁵ Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 175; el-Kazvînî, a.g.k., s. 385; Hand Mîr (Emîr), Gıyâsuddîn b. Humâmiddîn el-Huseynî, *Habîbu's-Siyer fî Ehbâri Efrâdi'l-Beşer*, nşr. Muhammed Debirsiyâkî, Tahran, 1353, II, 265.

⁵⁶ Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 175; İbnu Tağrıberdî, a.g.k., II, 233; es-Suyûtî, a.g.k., s. 336.

Bizimle yaptığın bu komşuluğundan dolayı Allah sana iyilik vermesin. Bize komşu olup Türk kölelerinden bu kaba kimseleri getirip aramızda yerleştirdin. Bu yüzden bizim çocuklarımızı yetim, kadınlarımızı dul bıraktın ve adamlarımızı öldürdün⁵⁷.

Halife el-Mu'tasım o kişinin söylediklerini dinledikten sonra sarayına girer, bu bilgiyi kaydeden müellifin belirttiğine göre, bir sonraki yılın aynı gününe değin onun herhangi bir bineğe binip dolaştığı görülmez. Ertesi yıl sarayından çıkıp bayram namazını kıldırıktan sonra yeniden Bağdat'a dönmeyip bineğinin başını el-Kâtûl yönüne doğru çevirir ve bir daha da Abbasilerin bu başkentine geri dönmez⁵⁸.

Bütün bu bilgilerin doğru olup olmadığı, saptırılmış bulunup bulunmadığı tartışılabilir. Bununla birlikte ortada tartışılması mümkün olmayan gerçek, Türk askerlerine karşı, gerek asker ve gerekse halk kesiminden gelen aşırı bir tepkinin bulunmasıdır. Kuşkusuz Türk askerlerinin Bağdat'ın cadde ve sokaklarında at sürmeleri ne inkar edilebilir ve ne de yadırganabilir. Yeri geldikçe belirtmeye çalıştığımız gibi her şeyden önce gerçek anlamda asker olan ve bu mesleği kendileri için bir hayat tarzı olarak seçmiş bulunan bu insanların birtakım temel özellik ve nitelikleri vardı. O dönemlerde yaşayan yazarların da benimsediği gibi Türk askerleri, bu mesleğin göz ardı edilemeyecek, yiğitlik, binicilik ve atıcılık şeklinde

⁵⁷ Et-Taberî, a.g.k., XI, 1181; İbnu'l-Esîr, a.g.k., VI, 452; Ayrıca bkz. İbnu Haldûn, 'Abdurrahmân b. Muhammed, *Târîhu İbni Haldûn (el-İber)*, Muessesetu'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut, 1391/1971, III, 257.

⁵⁸ Bkz. et-Taberî, a.g.k., XI, 1181; İbnu'l-Esîr, a.g.k., VI, 452; el-Kazvînî, a.g.k., s. 385. İbnu Kuteybe söz konusu bayramın Ramazan olduğunu kaydetmektedir. Bkz. ed-Dîneverî, İbnu Kuteybe, *el-Me'ârif*, nşr. Muhammed İsmâ'il 'Abdullah es-Sâvî, Dâru İhyâ't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut, 1390/1970, s. 171.

özetlenebilecek nitelikleri yanında, halifeye ve devlete karşı bağlılıkları aşırı bir kıskançlığın ve düşmanlığın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu askerlerin, Bağdat'ın dar sokak ve çarşılarında at sürmeleri konusunda bir şüphe yoktur. Bununla birlikte bu askerlerin, kimi kaynakların kaydettiği gibi halkı büyük çapta sıkıntıya sokacak ve daha da ileri giderek bir kısım insanların ölümüne sebep olacak ölçüde büyük olayların yaşanmasına yol açtıklarını kesin olarak kanıtlamak gerçekten çok güç görünmektedir. Gerçekten de hiçbir kaynak, ne çocuk, ne kadın, ne yaşlı ve ne de bir özürülü insanın bu askerlerin at koşturması sonunda öldüğünü ortaya koyacak canlı bir örnek verememektedir. Bununla birlikte Türk atlılarının zaman zaman birtakım kimselere çarparak onlardan bir kısmının yaralanmalarına sebep oldukları söylenebilir. Bu konuda, halkın haklı olduğu husus, aslında kalabalık olan nüfusa çok sayıda sürekli durumdaki askerlerin eklenmesi sonunda Bağdat'ın bu denli ağır yükü kaldıramamış olmasıdır. Bir yandan cadde ve sokakların darlığı ve bir yandan da meskenlerin yetersiz oluşu sebebiyle Bağdat halkı sıkıntı çekmeye başlamıştı.

Konu ne şekilde yorumlanırsa yorumlansın, özel ve sürekli statüdeki Türk askerinden oluşan birlikler, el-Mu'tasım'ın Bağdat'tan ayrılmasında çok etkili olmuşlardır. Öte yandan gerek Şii ve gerekse o sıralarda Hanbelî mezhebinin, hissedilir derecede etkisi altında bulunan Bağdat halkı, el-Me'mun'la başlayıp el-Mu'tasım döneminde de ağırlığı süregelen Mu'tezile mezhebinin hakim olduğu siyasete karşı idi ve bu konuda çok acımasız bir şiddet ortamı oluşmuştu⁵⁹. El-Mu'tasım'ın karşısına çıkıp yakınanlardan bir kesimi belki de

⁵⁹ Bkz. Holt, Lambton, Lewis, a.g.md., I, 135.

mezheplerinin bir gereği olarak onunla bir bakıma mücadele ediyorlardı. Özellikle Kur'an'ın yaratılmış olduğunu söylememekte direnip bu yüzden çeşitli işkencelere katlanmak zorunda kalan Ahmed b. Hanbel gibi büyük İslam bilginlerinin ve onların arkasındaki Sünnet Ehli mensubu Müslümanların gönüllerinde derin yaralar açan onun bu tutumuna karşı, onarılması imkansız bir kırgınlık meydana getirmişti⁶⁰. Gerçekten de Abbaslı Devleti'nin büyük halifeleri arasında yer alan, gerek el-Me'mun ve gerekse kardeşi el-Mu'tasım'ın, Kur'an'ın yaratılmış olup olmaması (خلق القرآن) yüzünden İslâm bilginlerine karşı takındıkları tavır ve reva gördükleri işkenceler onların üstünlüklerine gölge düşürmüştür.

2. Abbasî Ordusundaki Dengenin Değişmesi:

Ordudaki Türk askerlerin artması ve onların kendi komutanlarının komutası altında toplanması, Arap ve İran kumandan ve askerlerine karşı bir çıkış niteliği taşımaktaydı. Onların, o sıralarda geçerli olan askerlik sanatına göre birtakım birliklere ayrılıp kendi komutanlarının yönetimi altında toplanmaları⁶¹, orduda öteden beri gelenekleşen Arap birlikleri ile Acem birlikleri arasındaki dengeyi korumaya yönelik Ebû Ca'fer el-Mansur'un siyasetine ters düşmekteydi. Nitekim halife el-Me'mun'un oğlu el-Abbas'ın kişiliğinde, el-Mu'tasım'a karşı başlayan ayaklanma, yitirdikleri mevkileri yeniden ele geçirmek isteyen eski askerlerin bir hareketi olarak ortaya çıkmış bulunuyordu. Kaynaklarımızda belirtildiğine göre, işte bu yüzden el-Mu'tasım Bağdat'tan çıkmak istemiştir⁶².

⁶⁰ Bu konuda bkz. es-Suyûfî, a.g.k., s. 310-312, 335, 341.

⁶¹ Curci Zeydân, a.g.k., I, 297.

⁶² Gerçekten de Halife el-Mansur döneminde, özellikle Ebû Muslim el-Horasanî'nin etkin olduğu sıralarda, Arap askerleri ile İran askerleri arasında tutturulmaya çalışılan dengenin,

Ebû'l-Vezir Ahmed b. Hâlid'in anlattıklarına bakılırsa, söz konusu halife onu, 219/834 senesinde yanına çağırarak kendisine şunları söylemiştir:

Ahmed! Samerra denilen mevkide kuracağım bir şehir yerini benim adıma satın al; çünkü ben, bana karşı savaş açmış bulunan şu düşmanların (el-harbiyye) bir gürültü koparıp kölelerimi öldürmelerinden korkmaktayım. Eğer ben, bir ayaklanma hareketine girişecekleri hakkında bir kuşkuya kapılacak olursam, bu suretle, onların üstünde bulunacağımdan hem kara ve hem de deniz (nehir) yoluyla üzerlerine yürümem kolaylaşır⁶³. Söz konusu halife adı geçen kişiye bu amaçla yüz bin dinar almasını söylerse de, o, şimdilik beş bin dinar alacağını, daha çok para gerekirse adam gönderip kendisinden isteyeceğini ifade eder. El-Mu'tasım onun bu söylediklerini uygun bulunca Ahmed b. Hâlid adındaki kişi Samerra'daki işine koyulur⁶⁴. Halifenin çok sağlam rivayetlere dayanan bu sözleri onun, ordu içinde en çok Türk askerlerine güvendiğini, onların güçlü bir duruma gelmeleri için büyük gayret sarf ettiğini ve her durumda onları korumakta olduğunu ortaya koymaktadır. El-Mu'tasım, ayrıca, Arap ve İran kökenli askerlerin kin ve nefretini üzerine çektiğinden onların, Türk askerlerine karşı topluca bir harekete girişeceklerinden endişe ettiğini de, yukarıdaki açık ifadeleriyle belirtmektedir.

El-Câhız'ın bir kaydına göre, o dönemlerdeki halifelik ordusu,

az da olsa bu ikincilerden yana ağır bastığı anlaşılmaktadır. Bu konuda bkz. ed-Dineverî, Ebû Hanîfe, Ahmed b. Davud, *el-Ehbâru't-Tivâl*, nşr. 'Abdulmun'im Âmir, Bağdat, 1379/1959, s. 378-379; A.Cevdet Paşa, a.g.k., II, 32-33.

⁶³ Et-Taberî, a.g.k., XI, 1179-1180; Ayrıca bkz. İbnu'l-Esîr, a.g.k., VI, 451; Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 174; A. Cevdet Paşa, a.g.k., II, 81.

⁶⁴ Et-Taberî, a.g.k., XI, 1180. Ayrıca bkz. Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 174.

Horasanlılar, Türkler, Araplar, Mevâlî ve Ebnâ⁶⁵ denilen unsurlardan oluşmaktaydı. Bunlar arasında Türklerin ön sıraya çıkması öteki ordu birliklerinin kıskançlıklarına ve düşmanlıklarına sebep olmuştu. Nitekim el-Mu'tasım, kendi açıklamasıyla 80 000 zırhlı özel askerî birliği olduğunu belirtmişti⁶⁶ ki, bunların hatırı sayılır bir bölümünü Türkler oluşturuyordu.

El-Mu'tasım döneminde, Türk askerlerinin, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız bu denli etkinliklerine rağmen, kaynaklarımızda onların sayısı hakkında kesin bir bilgiye ne yazık ki, rastlamak mümkün olmamıştır. El-Mu'tasım'ın özel birliğini oluşturan Türk askerleri, ne Yâkût el-Hamevî'nin ileri sürdüğü gibi yetmiş bin⁶⁷ ve ne de el-Mes'ûdî'nin kaydettiği gibi dört bin idi⁶⁸. Yine kaynaklardan öğrendiğimize göre, söz konusu halife, yalnız emirlik döneminde dört bin Türk gencinden oluşan özel bir askeri birlik kurmuştu⁶⁹. Öte yandan o, halifelğe gelmesinden sonra her yıl iki bin kişiyi satın alıp bu orduya eklediğine göre, 218-221 yılları arasındaki üç yıl içinde onun Türklerden oluşan özel birliğinin sayısı, altı bin atlının daha katılmasıyla on bin dolayında bir tümen düzeyine çıkarılmış olması gerekir⁷⁰. Daha sonraları ise özellikle Samerra'ya yerleşince bu sayının gittikçe artarak ordu içindeki dengenin Türklerden yana ağır bastığını belirtmeye bile gerek yoktur. Yukarıda geçen "yetmiş bin" ifadesine el-Kazvîni açıklık getirerek bu sayının, devletin tüm kapıkulu

⁶⁵ Bkz. el-Câhız, a.g.k., s. 41.

⁶⁶ İbnu Tağrıberdî, a.g.k., II, 233.

⁶⁷ Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 174.

⁶⁸ El-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 53.

⁶⁹ A.k., IV, 53; Holt, Lambton, Lewis, a.g.md., I, 135.

⁷⁰ Ed-Dûrî, a.g.k., s. 229-230.

askerlerinin toplamı anlamına geldiğini⁷¹ ortaya koymaktadır ki, yalnız bu rivayet bile el-Mu'tasım döneminde Türk askerlerinin hiçbir zaman belirtilen orana çıkmadığını göstermektedir.

3. Türklerin, Bağdathlılardan ve Öteki Askerî Unsurlardan el-Mu'tasım'a Yakınmaları:

Yukarıda kısaca dokunulduğu gibi Türk askerlerinin Bağdat'ın cadde ve çarşılarında at sürmeleri sonunda birtakım kimselere çarpıp onların zarara uğramalarını bir bakıma bahane eden Ebnâ denilen asker kesimi, onları yalnız yakaladıklarında atlarından aşağı indirip dövüyorlar, yaralıyorlardı. Belki de bu yaralananlardan kimi askerler ölüyordu. İşte bu yüzden Türk askerleri de el-Mu'tasım'a bu durumu şikâyet ediyorlardı⁷². Gerek et-Taberî ve gerekse onun eserinden yararlanan İbnu'l-Esîr, Türklerin verdikleri bu kayıpları, "Onlar sürekli olarak peşi peşine kendilerinden öldürülen kimselerle karşılaşıyorlardı"⁷³ cümlesiyle belirtmektedirler. Belirtilen kaynakların verdiği bu bilgi, Bağdat halkından çok Türklerin zarara uğradıklarını ve kayıp verdiklerini göstermektedir. Öte yandan Türklerin, o sıralarda henüz diğer asker topluluklarını sındıracak bir çoğunlukta olmadıklarını gösteren bu durum, onların, yalnız hareketli olmaları yüzünden herkesin gözüne battığını anlatmaktadır. Bununla birlikte onların, belirtilen olaylar karşısında çoğu zaman sessiz kalmaları belki

⁷¹ Bkz. el-Kazvîni, a.g.k., s. 385. İbnu Kesîr el-Mu'tasım dönemindeki Türk askerlerinin sayısını 20 000 olarak göstermektedir ki, belki de gerçeğe en yakın sayı da budur. Bu sayı, söz konusu halifenin son yıllarına doğru Türk askerlerinin ulaştığı miktarı yansıtmalıdır. Aslında konuyla ilgili kaynaklardaki bilgiler birleştirildiği zaman belirtilen sonuca ulaşmak güç değildir. Bkz. İbnu Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâ'îl b. 'Umer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, nşr. Mektebetu'l-Me'ârif, Beyrut ve Mektebetu'n-Nasr, er-Riyâd, 1966, X, 296.

⁷² Et-Taberî, a.g.k., XI, 1181; Ayrıca bkz. İbnu'l-Esîr, a.g.k., VI, 451; A. Cevdet Paşa, a.g.k., II, 81.

⁷³ Et-Taberî, a.g.k., XI, 1181; Ayrıca bkz. İbnu'l-Esîr, a.g.k., VI, 452.

de, halifenin kendilerine olan güvenini sarsmak istememelerinden ileri gelmiş olabilir.

Abbasi halifesi el-Mu'tasım, bütünüyle bağılıklarına güvendiği ve en büyük dayanağı olarak benimsediği Türk askerlerinin, yukarıdaki rivayete göre, birbiri ardından öldürülmeleri üzerine kendisine şikayette buldukları zaman gerçekten çok üzüntü duyuyordu. Türk askerlerine karşı takınılan bu tavır, halifeye, dozu gittikçe artan bir sıkıntı vermeye başlamıştı. Bu sıkıntının kaynağı, Bağdat halkının şikayetlerinden daha çok askerler arasında meydana gelen kavga ve gürültü idi. Daha önce de belirtildiği gibi, menfaat gemilerinin yara alıp batmaya yüz tuttuğu apaçık ortaya çıkan bu asker toplulukları, zaman zaman halkı da yanlarına alarak birtakım olumsuz davranışlar sergiliyor; belki de bu hareketleriyle ileride bir ayaklanmanın denemesini yapıyorlardı.

Açıklamaya çalıştığımız bütün bu olaylar sonunda el-Mu'tasım'ın Samerra kentini kurup orada yerleşmesine, Türk askerlerinin birinci sınıf konumuna gelip saraya hakim olmalarıyla diğer asker topluluklarının geride kalmalarının sebep olduğu söylenebilir⁷⁴. Gerçekten de o sıralarda Bağdat'ta diğer paralı askerlerden hiç söz edilmezken Türkler üzerinde bu denli durulması, söz konusu halifenin döneminde halifelik ordusunun artık onlardan oluşturulması sürecine girildiğini gösterir. Son sebebi oluşturan kısımda da görüleceği üzere, Samerra şehri, hem halifenin ve hem de bu askerlerin rahatı ve güvenliği için kurulmuş bulunmaktadır⁷⁵. Gerçekten de, gerek el-Mu'tasım ve gerekse ondan sonra Samerra'da

⁷⁴ Oktay Aslanapa, "Samerra" md., *İA*, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, X, 147.

⁷⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969, s. 331.

yerleşen halifelerin hizmetindeki Türk asker ve komutanlarının başka bölgelerdeki etkinlikleri, bu şehirde olduğu ölçüde topluca bir Türk yerleşimine temel oluşturmamıştı⁷⁶. Bu bakımdan Samerra, Türklerin, İslâm tarihine damgalarını vurmaya başladıkları ilk yerleşim birimi olması açısından milletimizin tarihi bakımından büyük bir değer ifade etmektedir. Bu askerler, söz konusu şehirde el-Mu'tasım'ın büyük gayretleri sonunda aileleriyle birlikte yaşayarak üstlendikleri görevlerini yürütmüşlerdir. Türklerin Samerra'daki yoğunlukları yanında etkinlikleri de o denli kendini gösterdi ki, daha sonraları halife el-Mütevekkil'in ardından İkinci Abbasslı Dönemi bütünüyle onların siyasetlerine göre yönlendirildi. Onların ağırlıkları karşısında çok hafif kalan halifeler yüzünden, terazinin kefi hep kendilerinden yana ağır basıverdi.

4. El-Mu'tasım'ın Bayındırlık Sevgisi:

Yukarıdaki sebeplerin bir sonucu olmakla birlikte, söz konusu halifenin, bayındırlık sevgisinin de Samerra'nın kurulmasında, üzerinde durulması gereken bir etken sayılabilir. Nitekim kendinden önceki Abbasî halifeleri de hükümlerlerini sembolleştirmek için şehirler kurmuşlardı. Yâkût el-Hamevî'nin belirttiğine göre, ilk Abbasslı halifesi olan es-Seffâh, Samerra'da bir şehir kurmak istemişse de daha sonraları onun yerine onun karşısında el-Enbâr kentini hayata geçirmiştir. Bunun ardından Ebû Ca'fer el-Mansur da söz konusu yerde bir şehir kurmak istemiş; ancak çok geçmeden bu işten vazgeçmiştir. Sonraki tarihlerde Harun er-Reşid de Samerra'da aynı şekilde bir şehir kurma arzusunu ortaya koyup onun hizasında

⁷⁶ Bkz. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 178.

Sasanlılara ait eski büyük eserlerin yanı başında bir saray yaptırmıştır⁷⁷.

İşte el-Mu'tasım'ın bayındırlık sevgisi de onu, kendisinden sonra geride kalacak bir şehir kurmaya yöneltmiştir. O, bu konuda, bayındırlıkla ilgili hususlarla ilgilenmenin övgüye değer olduğunu belirterek bunların başında, tüm varlıkların, üzerinde yaşamasını, gelir ve giderlerin artmasını, mal varlıklarının büyüme gösterip fiyatların düşmesini, kazancın bollaşmasını ve geçim imkanlarının genişlemesini sağlayan toprakların işletilmesinin gerektiğini özellikle dile getirmekteydi⁷⁸. Söz konusu halife, veziri Muhammed b. Abdilmelik'e de, "Bir yer bulup oraya on dirhem harcadığın zaman eğer bir yıl sonra oradan bana on bir dirhem gelecek olursa o hususta bana hiçbir şekilde danışma"⁷⁹, tarzında bir ifade kullanarak imar işlerinde bulunmaktan ne büyük bir zevk aldığını göstermektedir. Onun bayındırlık işlerine karşı içinde taşıdığı bu büyük arzusu ve sağlam zevk sahibi bir hükümdar oluşu, yeni başkentinin kuruluşu sırasındaki tasarlama ve düzenlemelerde de ortaya çıkmaktadır.

Abbasî halifelerinin büyükleri arasında yer alan el-Mu'tasım, yukarıda açıklamaya çalıştığımız sebepler yüzünden Türk askerleriyle birlikte Bağdat'tan ayrılmaya karar verince, başkentini taşıyabileceği bir yer araştırmaya koyuldu. Kaynaklarımızda belirtildiğine göre Bağdat'ın kuzeydoğusunda bir yer olan ve daha sonraki tarihlerde Mu'izzu'd-Devle Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Büveyh'in h. 305 yılında

⁷⁷ Bu konu ile ilgili olarak bkz. Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 174; Adam Mez, *el-Hadâretu'l-İslâmiyye fi'l-Karni'r-Râbi'i'l-Hicrî*, Arapçaya çev. Muhammed 'Abdulhâdî Ebû Rîde, Mektebetu'l-Hancî, el-Kahire, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1387/1967, II, 264.

⁷⁸ El-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 47.

⁷⁹ A.k., IV, 47.

yapımını bitirdiği evinin bulunduğu eş-Şemmâsiyye denilen yerde bir şehir kurmayı tasarlayan halife, burasının, başkentini tüm birimlerini kaldıracak genişlikte olmaması yüzünden orayı terk etti⁸⁰. Bunun üzerine el-Fadl b. Mervân'ın salık verdiği, Bağdat'ın dört fersah uzağında bulunan el-Beredân (ya da el-Berezân) adı verilen yerde bir şehir kurmaya niyet etti ise de, havasını beğenmediğinden söz konusu arzusunu burada da gerçekleştiremedi. Öyle anlaşılıyor ki, halife bütün bu teşebbüslerinin gerçekleşmemesi üzerine Hadim Mesrûr el-Kebîr'e, "Harun er-Reşîd, Bağdat'ta kalmaktan kendisine bıkkınlık geldiğinde gezinti yapip dinlenmek için nereye çıkardı?" diye sorunca, adı geçen kişi de, onun el-Kâtûl denilen mevkiye gittiğini, onun orada bıraktığı eserlerinin ve surunun, şu sıralarda ayakta bulunduğunu bildirdi⁸¹.

Nitekim Harun er-Reşîd de, el-Mu'tasım gibi askerlerinin bir eylem yapabileceğinden endişe etmekteydi. Abbasî Devleti'nin büyük hükümdarı ve halifesi Harun, Şamlılar (Suriyeliler) bu bölgede birtakım karışıklıklar çıkarıp eylem yaptıkları sırada olayları denetim ve gözetim altına almak için. Bağdat'ın da kurucusu olan halife Ebû Ca'fer el-Mansur'un, Yukarı Mezopotamya'da, Fırat nehrinin kenarında kurduğu er-Rakka'ya gidip orada kalmıştı. Bu sebeple onun el-Kâtûl'da hayata geçirilmesini tasarlayıp yapımını başlattığı yapıların hepsi bitirilemeyip olduğu gibi bırakılmıştı⁸². Yukarıda sözü edilen su kanalı anlamındaki el-Kâtûl'un üst yanında Sasanlı Hükümdarı Enuşirevan'ın açtırdığı, Dicle nehrinin doğu yakasında yer

⁸⁰ Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 361.

⁸¹ Bu konu ile ilgili olarak bkz. et-Taberî, a.g.k., XI, 1180-1181; el-Mes'ûdi, a.g.k., IV, 53; İbnu'l-Esîr, a.g.k., VI, 452.

⁸² Et-Taberî, a.g.k., XI, 1180. Ayrıca bkz. İbnu'l-Esîr, a.g.k., VI, 452; İbnu Haldûn, a.g.k., III, 257.

alan bir kanal daha bulunmaktaydı⁸³.

Anlaşıldığına göre el-Mu'tasım, yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü, kesin olarak yeni bir şehir kurma niyetini gerçekleştirmek için, ortaya konulan açıklamalar ışığında hareket edip Dicle nehrine değin bir yerden diğerine geçerek uygun bir mevki aramayı sürdürmüş, sonunda, biraz önce sözü edilen el-Kâtûl denilen kanalın bulunduğu kesime gelmiş⁸⁴, bu sırada oğlu Harun el-Vâsık billah (227-232/841-847)'ı Bağdat'ta yerine naip olarak bırakmıştır⁸⁵.

Halife el-Mu'tasım el-Kâtûl'a gittiğinde orda ilk olarak Harun er-Reşîd'in yaptırmış olduğu sarayda konakladı. Harun er-Reşîd bu sarayı, yukarıda sözü edilen kanalı açtığı sırada yaptırmıştı. O bu kanalı, ordusunun erzak ihtiyacı karşılamak üzere, büyük bir arazi kesimini sulamak için yaptırdığından ona Ebû'l-Cünd kanalı adını vermişti. El-Mu'tasım bir süre sonra söz konusu yerde başka bir saray yaptırarak orada oturmaya başlamış, daha sonraki günlerde de onu, hürriyetine kavuşturduğu Türk komutanı Eşnas'a bağışlamıştı⁸⁶. Halifenin Bağdat'tan ayrılıp el-Kâtûl'da yeni bir şehir kurma kararı 15 Zilka'de 220/10 Kasım 835 gününe rastlamaktaydı⁸⁷.

Kimi kaynakların belirttiğine göre el-Kâtûl denilen bu yerleşim biriminde, el-Mu'tasım'ın buraya geldiği sıralarda el-Cerâmika⁸⁸ ve

⁸³ Yâkût el-Hamevî, a.g.k., IV, 297.

⁸⁴ Et-Taberî, a.g.k., XI, 1181; el-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 54.

⁸⁵ Et-Taberî, a.g.k., XI, 1181. Ayrıca bkz. İbnu'l-Esîr, a.g.k., VI, 452; Ebû'l-Fidâ, a.g.k., II, 33.

⁸⁶ Bu konuda bkz. el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Futûhu'l-Buldân*, çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 426; Yâkût el-Hamevî, a.g.k., IV, 297.

⁸⁷ El-Ya'kûbî, a.g.k., II, 472-473.

⁸⁸ El-Cerâmika, İslam döneminin ilk yıllarında Musul dolaylarına gelip yerleşen Arap olmayan (Acem) bir topluluktur. Bkz. el-Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb b.

Nabatlılardan oluşan halk toplulukları yaşamaktaydı. Halife burada çeşitli yapım işlerine girişince Bağdatlıların bir kısmı da onun ardından söz konusu yerde toplanıp yerleşmeye başlayınca eski başkent bir ölçüde de olsa boşalarak ferahlamıştı⁸⁹. Ne var ki, şehrin kurulmakta olduğu bu yerin, çok sert olması dolayısıyla belki de temellerin güçlüğüle kazılabilmesi yüzünden ve daha başka olumsuz nitelikler taşıyan konumundan ötürü el-Mu'tasım'ın buraya da ısınamayıp ayrılmak durumunda kaldığı anlatılmaktadır⁹⁰.

Konumuzun vazgeçilmez ismi olan Abbasî halifesi, belki de işte bu tarihten sonra yukarıda da kısaca değinildiği gibi, Ebû'l-Vezîr Ahmed b. Hâlid'e, yüz bin dinar alarak bu parayla Surre Men Reâ denilen yerde, kuracağı şehir için bir yer satın almasını, el-Kâtûl'a değil, adı geçen mevkide yerleşmek istediğini bildirmiştir⁹¹. El-Mes'ûdî ise, konuyu biraz daha açıklığa kavuşturmak için, sözü edilen kanal kesiminde başkent kurmanın güçlüğü ortaya çıkınca halifenin bu bölgede uygun bir yer bulabilmek üzere dolaştığını kaydetmektedir⁹². El-Mu'tasım, kendisi için yeni bir başkent kurabileceği bir yer satın almak üzere görevlendirdiği Ahmed b. Hâlid'e, yukarıda da açıklandığı gibi yüz bin dinar almasını söylemişse de⁹³, o, beş bin dinarla adı geçen yerleşim birimine geldiğini, burada Hıristiyanların elindeki bir manastırı beş bin ve onun yanında bulunan bir bostanı da yine beş bin dirheme satın aldığını ifade etmektedir. Ahmed b. Hâlid,

Muhammed, *Tertîbu'l-Kâmûsi'l-Muhît*, nşr. Et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Dâru'l-Kutub, Mısır, 1391/1971, I, 482.

⁸⁹ El-Ya'kûbî, a.g.k., II, 473; El-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 53-54.

⁹⁰ El-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 54.

⁹¹ Et-Taberî, a.g.k., XI, 1180.

⁹² El-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 54.

⁹³ Et-Taberî, a.g.k., XI, 1180; Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 174.

orada elindeki parayla daha başka yerler satın alıp işleri yoluna koyduğunu, daha sonra da senetleri halifeye getirdiğini ve bunun üzerine 220/835 yılında Bağdat'tan ayrılarak söz konusu kesimde yerleşmeye karar verildiğini özlü bir biçimde dile getirmektedir⁹⁴. Bu konuda birinci derecede sorumluluk yüklendiği anlaşılan Ahmed b. Hâlid, el-Mu'tasım'ın Bağdat'tan çıkıp Samerra'ya gelişini anlatmayı sürdürürken halifenin el-Kâtûl'a yaklaştığı sırada kendisi için saltanat otağ ve çadırlarının kurulduğunu belirtmektedir. Kendisiyle birlikte çok sayıda geldiği anlaşılan kimseler için de yine aynı şekilde çadırlar kurularak konakladıkları, sözü edilen kişinin açıklamalarından ortaya çıkmaktadır. Yine onun verdiği bilgiye göre, ağır ağır ve konaklaya konaklaya ilerleyen halifenin sonunda Samerra'ya ulaştığını ve 221/836 yılında şehri kurmaya başladığını anlıyoruz⁹⁵.

Böylece yukarıda da belirtildiği üzere, Ebû İshak Muhammed, Abbaslı Devleti'nin başına geçip 218/833 yılının Ramazan ayının başlarına rastlayan günlerde Bağdat'a girmiş, iki yıl orada görevini sürdürdükten sonra Türk askerleriyle birlikte Samerra'ya çekilerek burasını, devletinin başkenti yapmış, ordusunun karargahı durumuna getirmiş⁹⁶ ve bu şehirle özdeşleşen bir üne kavuşmuştur.

El-Mes'ûdî bu konuda şu cümlelere yer vermektedir:

El-Mu'tasım Samerra'ya geldiğinde orasını alabildiğine geniş, havası temiz ve sağlam bir yer olarak buldu. Burasının yaşamaya elverişli olup olmadığını anlamak için denemeler yaptırarak havasının gerçekten hoş olduğunu gördü. Her gün ava çıkmak suretiyle orada üç

⁹⁴ El-Ya'kûbî, a.g.k., II, 472; et-Taberî, a.g.k., XI, 1180.

⁹⁵ Bu hususta bkz. et-Taberî, a.g.k., XI, 1179-1180; el-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 53-55; Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 174; İbnu'l-Esîr, a.g.k., VI, 452; Hand Mîr, a.g.k., II, 265.

⁹⁶ Ed-Dîneverî, İbnu Kuteybe, a.g.k., s. 171; ed-Dîneverî, Ebû Hanîfe, a.g.k., s. 401.

gün kaldı. Halife, alışılmışın üstünde yemeğe karşı aşırı ölçüde iştahının arttığını ve daha çok yemek yemeye başladığını sezdi. O, bütün bunların, hiç şüphesiz, bu bölgenin hava, su ve toprağından kaynaklandığını anladı⁹⁷.

Abbasslı halifesi el-Mu'tasım, Samerra'ya geldiği sıralarda orada birtakım yapılar bulunmaktaydı. Bunların başta gelenleri sekiz Hıristiyan manastırından, Deyru't-Tavâvîs (Tavuslar Manastırı), Deyru Mar Mari ve Deyru Ebi's-Sufre idi Bununla birlikte söz konusu yerde en tanınmış yapıları saraylar oluşturmuş bulunuyordu⁹⁸. Samerra'da, daha el-Mu'tasım buraya gelmeden önce belirtilenlerin dışında, belki de yukarıda adları geçen topluluk mensuplarından oluşan birtakım köylerin de bulunduğunu kaynakların verdiği bilgilerden öğreniyoruz⁹⁹.

El-Mu'tasım Samerra'ya gelince belki de ilk iş olarak Hıristiyanlara ait olan bir manastırı satın alarak bu binaya bağlı kısımların ve yerlerin sınırlarını tespit ettirdi¹⁰⁰. Onun burada satın alıp devlet hazinesi (beytu'l-mal) olarak kullandığı bildirilen manastır¹⁰¹, ilk anda devletin ihtiyacı duyduğu bir bina olmalıdır.

Söz konusu halifenin Samerra'yı yeni bir başkent ve büyük bir askeri garnizon olarak seçmesi, yalnız yukarıda belirtilen özelliklerden ötürü değildi. Bilindiği gibi o, yine yukarıda kaydedilen sebeplerden dolayı yeni bir bölgeye taşınmaktaydı. Bu bakımdan kendisine ve

⁹⁷ El-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 54.

⁹⁸ H. Viollet, a.g.md., X, 144.

⁹⁹ Es-Sâmerrâî, a.g.k., s. 9.

¹⁰⁰ Bkz. el-Ya'kûbî, a.g.k., II, 473; el-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 54; Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 174.

¹⁰¹ Es-Sâmerrâî, a.g.k., s. 9.

dolayısıyla devletine karşı yapılabilecek bir ayaklanmada, ayaklarını basacağı yerin sağlam ve güvenli bir çevre olmasına özen göstermekteydi. Aslında Samerra'da bu özellikler bütünüyle bulunmaktaydı. Samerra'nın dediği gibi, onun ve devlet ileri gelenlerinin sonunda burasını yeğlemeleri, ırmakların hemen hemen bütün yönlerden, kurulacak olan bu başkenti kuşatmış bulunmasından dolayı sağlam bir savunma hattı oluşturmasından kaynaklanıyordu. Öte yandan konumunun, belli bir ölçüde de olsa yüksek olması ve sel tehlikesine karşı güven altına alınmış bulunması kente çekici bir nitelik kazandırmaktaydı. Her türlü ticaret malının nehir yoluyla Irak'ın diğer mühim şehirlerine aktarılmasında gerçekten iyi bir ulaşım sağlaması ona üstün bir nitelik daha eklemiş bulunuyordu. Gerçekten de Samerra, sularla kuşatılmış çevresiyle stratejik bir konumda bulunuyor, bu bakımdan hem huzur hem de güven veriyordu¹⁰². Şehir, belirtilen konumu itibarıyla bir ada görünümünde idi. Öte yandan kentin bu müstahkem konumu yanında, bina yapımı için de çok elverişli olması onu daha da cazip duruma getiriyordu. Dicle ve ona bağlı suların kıyıları yeteri derece yüksek olduğundan yukarıda da kısaca belirtildiği gibi, şehir sel baskınına karşı da güvenli bir durum sergiliyordu¹⁰³.

Halife el-Mu'tasım, Samerra'da yerleşmeye karar verince , buraya geldikten sonra ilk iş olarak sarayını yaptıracığı uygun bir yer araştırmaya başladı. Sonunda halifelik sarayının, inciriyle ün salmış bulunan el-Vezîriyye denilen yerde yaptırılmasına karar verildi. El-Mes'ûdî, belirtilen bu yerin, veziriyye incirinin nispet edildiği bir mevki olduğunu, orada yetişen incir çeşidini, ne Şam ne Hülvan ve ne

¹⁰² A.k., s. 11.

¹⁰³ A.k., s. 11.

de Errecan incirlerinin tutabileceğini ifade ederek¹⁰⁴ Samerra'daki bu kesimin ekili, dikili bir alan olduğunu ortaya koymaktadır.

Büyük Abbasî Halifesi el-Mu'tasım bi'llah, yukarıda belirtilen semtte, Dicle nehrinin kıyısında el-Cevsak adı verilen kısımda kendisi için, el-Cevsaku'l-Hakanî denilen bir saray yaptırdı. Sarayın cümle kapısının üç kemerli bir girişi bulunuyordu. Söz konusu saray, çapraz biçimli bir sultanlık evi olarak yapılmış, ortası bir kubbe ile örtülmüştü¹⁰⁵. O, yukarıda belirtilen yerde kendi sarayını yaptırmakla kalmayıp el-Cevsaku'l-Hakanî'nin yanında, komutanları, vezirleri ve katipleri için de, sahiplerinin adlarını verdiği birçok kasır yaptırmıştı¹⁰⁶. Aslında söz konusu halife Samerra'ya gelince öncelikle saray erkânı ve merkezi yönetimin, vezirlerin ve komutanların oturmalarına uygun, saray, konak, ve kışlalardan oluşan büyük bir yerleşim merkezinin kurulması için gereken her şeyin yerine getirilmesini emretmiş bulunuyordu. Yeni bir başkent olarak kurulan Samerra, Bağdat'ta daire şeklinde inşa edilen şehir gibi tahkim edilmiş değildi¹⁰⁷. Yukarıda belirtildiği gibi kentin bir yandan suların ortasına alınması, bir yandan da, siyasi, askeri ve iktisadi bakımdan gücünü sürdürmekte olan devletin genel yapısı, kurulmakta olan yeni başkenti bir sur ya da kale ile korumaya yönelik bir çabaya sevk etmemişti. Öte yandan büyük bir arazi kesiminin parsellere ayrılması ve daha sonra onun üzerinde görkemli bir şehir kurulmasıyla ilgili baş döndürücü

¹⁰⁴ El-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 54.

¹⁰⁵ Bu hususla ilgili olarak bkz. el-Ya'kûbî, a.g.k., II, 473; el-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 63; G.Fehervari, "Sanat ve Mimari" md., *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev. İrfan Pamuk ve Enver Pamuk, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1989, IV, 252.

¹⁰⁶ El-Belâzurî, a.g.k., s. 426; el-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 55; Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 175; H.Viollet, a.g.md., X, 144.

¹⁰⁷ Holt, Lambton, Lewis, a.g.md., I, 136.

çalışmalar, halifenin orada değişik amaçlı eserler yaptırmasına engel olmamıştı. Gerçekten de eski Samerra, bugün yıkık durumdaki kalıntılarıyla bile büyük bir medeniyetin canlılığını gözler önüne sererek gezginlerin hayallerini süslemektedir.

Halife, bir yandan kendi sarayını yaptırırken bir yandan da ileri gelen devlet görevlilerine ve askerlerine kendilerine ait binalar yapmalarını emrettiğinden Samerra'nın kısa bir zaman içinde görkemli bir kent olarak ortaya çıktığını kaynakların verdiği bilgilerden öğreniyoruz¹⁰⁸. Böylece halifenin yaptırdığı sarayın çevresinde kurulan çok sayıda bina ve orada yerleşen çeşitli kesimlerden oluşan görevliler ve halkla birlikte, Samerra'nın yeryüzünün en görkemli kenti haline geldiği belirtilmektedir¹⁰⁹.

El-Mu'tasım bi'llah, Samerra'da bütün bu yapılara ve saraylara ilaveten çarşı kesiminde de büyük bir cami yaptırdı¹¹⁰. Onun bu camiye 500 000 dinar harcadığı ve tüm duvarlarını minelettirdiği belirtilmektedir¹¹¹. Her yönüyle düzenli ve güzel bir kent olması için Samerra'da tasarlanan ve arzu edilen her şey yerli yerine konuldu. Gerçek anlamda bir şehircilik anlayışıyla kurulduğu belli olan bu kentte, her meslek ve sanat erbabıyla, değişik alanlarda ticaret yapan yine her sınıf tacir için de ayrı ayrı çarşılar kuruldu¹¹².

Öyle anlaşılıyor ki, kurulmakta olan bu kentin, o dönemin tüm sanatlarının icra edildiği bir şehir olması için hiçbir yükümlülükten

¹⁰⁸ Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 175.

¹⁰⁹ Bkz. el-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 54; Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 175; el-Kazvînî, a.g.k., s. 385.

¹¹⁰ El-Belâzurî, a.g.k., s. 426; Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 175; el-Kazvînî, a.g.k., s. 385.

¹¹¹ El-Kazvini, a.g.k., s. 385. Mineleme sanatıyla ilgili olarak bkz. Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1983, III, 1413-1415.

¹¹² El-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 55; Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 175.

kaçınılmayarak çeşitli alanlarla ilgili işlerin uzmanı olan kişiler getirilip çalıştırılmıştır. Ekim, dikim gibi ziraatla ilgili hususlardan, yer altı sularının çıkarılması, terazilenmesi ve dağıtılmasına varıncaya değin her türlü hizmetin yerine getirilmesine gayret gösterilmiştir. Öte yandan Mısır'dan kâğıt (Kırtas), Basra'dan cam, seramik, porselen ve Kûfe'den yağ yapım ustalarının getirilerek Samerra'nın her yönüyle gelişen, her türlü ihtiyacın karşılandığı bir şehir olması göz önünde tutulmuştur¹¹³. Yukarıda geçen kırtas yapımıyla ilgili olarak el-Ya'kûbî, Samerra'da üretilen kırtasların Mısır'da elde edilenler kadar iyi olmadığını belirtmektedir¹¹⁴.

Samerra'nın kurulması, gerçekten büyük bir iş gücünü ve çok para sarfını gerektirmiştir. Üstelik kısa zaman içinde bitirilerek oturulabilen bir şehir haline getirilebilmesi için çok hızlı ve planlı bir çalışma yürütülmüştür. Nitekim bir yandan çeşitli kesimlerce sürdürülen yapım işleri sonunda yeni binalar yükselirken, bir yandan da yalnız su kuyularının kazdırılmasıyla yetinilmeyerek Dicle nehrinden kanallar açtırılıp şehrin su ihtiyacı da temin edilmiştir¹¹⁵. El-Mu'tasım, Dicle nehri üzerinde dolaplar kurdurarak hem içme ve hem de sulama suyunun bolca kullanılmasını hedeflemiştir¹¹⁶.

Öte yandan söz konusu Abbasi halifesi, Dicle'nin kenarında bir cadde ve kaldırım yaptırarak burasını aynı zamanda Bağdat, Vasıt, Basra, Ubulle, Ehvaz, Musul ve Urfa dolaylarından ticaret malı getiren gemiler için bir iskele durumuna soktu. Böylece Samerra,

¹¹³ Bu hususla ilgili olarak bkz. el-Ya'kûbî, a.g.k., II, 473; el-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 54; el-Kazvîni, a.g.k., s. 385.

¹¹⁴ El-Ya'kûbî, a.g.k., II, 473.

¹¹⁵ El-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 55.

¹¹⁶ Bkz. el-Ya'kûbî, a.g.k., II, 473.

İslam beldeleri içindeki büyük şehirlerden biri ve aynı zamanda her yönüyle bayındır bir halifelik merkezi olarak ortaya çıktı¹¹⁷. El-Mu'tasım, yukarıda açıklandığı üzere şehri Dicle nehrinin doğusunda kurup burayı mükemmel ve görkemli bir duruma getirirken bu nehrin batı kesiminde de ziraatın gelişmesi için hiçbir harcamadan kaçınmadı. O, bu yakada da su kanalları açtırarak her taraftan çeşitli cinsten fidanlar getirip diktirdi. Komutanlarından, devlet ileri gelenlerinden de burada ziraatın gelişmesine yardımcı olmalarını istedi; ziraatın gelişmesi için onları teşvik etti¹¹⁸. Halife bundan başka bu bölgede köyler kurarak çeşitli yörelerden getirttiği insanları buralara yerleştirerek onlara da çevrelerini bayındır duruma getirmeleri hakkında emirler verdi¹¹⁹.

El-Mes'ûdî'nin belirttiğine göre, Samerra kentinin her bakımdan yaşamaya uygun duruma gelişi kulaktan kulağa yayılınca ve burasının sürekli olarak bir devlet merkezi edinildiği öğrenilince çeşitli bölgelerden gelen insanların akınına uğradı. Buldukları beldeden buraya göç edip yerleşen bu insanlar, birlikte getirdikleri çeşit çeşit mal ve sundukları hizmetlerle yeni başkentin gelişmesine katkıda bulundular. Böylece Samerra'da, uzun zaman geçmeden ihtiyacı duyulan her çeşit mal ve yiyecek maddelerinin elde edilir olması şehre rahatlık ve huzur getirdi. Bütün bunların ardından söz konusu şehir, bolluk ve bereketin göze çarptığı, sürekli gelişmenin yaşandığı, adaletin, güvenin ve barışın hüküm sürdüğü büyük bir yerleşim birimi olarak kendini gösterdi¹²⁰.

¹¹⁷ Ed-Dûrî, a.g.k., s. 230-231.

¹¹⁸ El-Ya'kûbî, a.g.k., II, 473; el-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 54.

¹¹⁹ El-Ya'kûbî, a.g.k., II, 473.

¹²⁰ El-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 55.

Samerra'yı Bağdat'tan ayıran özelliklerin başında, burasının aynı zamanda bir ordu kenti olmasıydı. Bu sebeple orada, başta Türk askerleri olmak üzere ordunun her unsuru için ayrı ayrı mahalleler ve kışlalar kuruldu. Türk askerlerine, eskiden yaşadıkları ülkelerdeki yakınlık derecelerine göre Ferganalıları ve Uşrusenelileri komşu eden el-Mu'tasım, onların özellik ve niteliklerinin korunup yaşanmasını hedefledi¹²¹. Söz konusu halife, o sıralarda adından çokça söz edilen Türk komutan Eşnas'ı ve kendisine bağlı birliği Samerra'nın Kerhi (Kerhu Feyrûz) adı verilen kesime yerleştirdi. Ferganalıların bir bölümünü el-'Umerî ve el-Cısr (köprü) denilen semtlerde¹²², bir kısmını da el-'Arabanî diye bilinen evlere yerleştirerek büyük bir kararlılık gösterdiği anlaşılan el-Mu'tasım¹²³, devletin askerlerine büyük ölçüde sahip çıktığını da kanıtladı.

Başta Türk askerleri olmak üzere bu özel birlikler, eski ülkelerindeki yakınlıklarına göre bu şekilde ayrı ayrı mahalle ve kışlalara yerleştirildikleri gibi bunların, başka soydan gelen insanlarla karışıp atılğanlık, yiğitlik, binicilik ve devlete olan bağlılık biçiminde kendini gösteren üstün özelliklerini yitirip bozulmamaları için de çareler düşünüldü. Bu amaçla onların başka unsurlarla evlenmeleri yasak edildi. Nitekim Türk askerlerinin kendi cinsleriyle evlenmelerini sağlamak için Türk kızları satın alındı. Bu cariyelere de maaş bağlanarak adları defterlere geçirildi. Bu yüzden Türk askerleri hanımlarını boşayamazlardı¹²⁴.

¹²¹ A.k., IV, 55.

¹²² Bkz. el-Belâzurî, a.g.k., s. 426; el-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 55.

¹²³ El-Belâzurî, a.g.k., s. 426; Yâkût el-Hamevî, a.g.k., III, 175.

¹²⁴ Bu hususta bkz. el-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 54-55; Cürçî Zeydân, a.g.k., I, 298; Holt, Lambton, Lewis, a.g.md., I, 136.

Kimi kaynaklarda Samerra'nın, komutanların da komutanı olduğu anlaşılan Türk başbuğu Eşnas'ın eliyle kurulduğu belirtilip bir bakıma bu şehirdeki şantiyenin baş mimarı olarak gösterilmekte ise de¹²⁵, bu bilgiyi doğrulayacak mühim bir kaynağa rastlamak mümkün olmamıştır. Bu bilgi, belki de, Eşnas'ın, buradaki baş döndürücü çalışmaların güven içinde ve düzenli olarak yürütülmesini sağlamak için görevlendirilmiş olabileceği ile ilgili olmalıdır.

Samerra şehrinin kurulmasında başlıca sebep olarak gösterilen ve Abbaslı Devleti içinde artık vazgeçilmez bir unsur halinde görev üstlenen Türk asker ve komutanları, o zamana değin yalnız savaşlarda vazife yaparken el-Mu'tasım'ın emriyle halifenin divanlarına da alınmaya başladılar¹²⁶. Bu tarihin hemen ardından devletin hemen her kademesinde görev üstlenen Afşin, Eşnas, İtah, Vasîf, el-Feth b. Hakan, Küçük Boğa, Büyük Boğa gibi çok sayıda yüksek derecedeki Türk komutanları, dönemlerindeki tarihin akışına yön verdiler.

Büyük Abbaslı Halifesi el-Mu'tasım bi'llah, kendisinden önce hiçbir halifeye nasip olmayan mühim fetihlere damgasını vuran ve devletin temelini sarsmaya başlayan ayaklanmaları bastıran bir hükümdar olarak karşımıza çıkmaktadır. O, kardeşi el-Me'mun'un halifeliği sırasında Anadolu'da Bizans ordusuna karşı yapılan savaşlara katılmış, bu suretle daha şehzadelğinde de savaş, barış ve devlet yönetimi gibi hususlarda tecrübe kazanmıştı. El-Mu'tasım yine bu dönemde olmak üzere Mısır valiliği de yapmış bulunuyordu.

El-Mu'tasım bi'llah, halife olduktan sonra Hz.Ali'nin soyundan

¹²⁵ Bu konuda bkz., H.Viollet, a.g.md., X, 144.

¹²⁶ Bkz. es-Suyûtî, a.g.k., s. 335; Ahmed Cevdet Paşa, a.g.k., II, 81; Curci Zeydân, a.g.k., I, 298.

gelen Muhammed b. Kasım'ın yersiz ayaklanmasıyla karşılaştı ise de, onun, yönetimde hak iddiasına dayanan baş kaldırma eylemi Abdullah b. Tâhir'in gayretiyle bastırıldı. Bizans imparatoru Theophilus ile uzun sürmeyen bir anlaşma yapıldıktan sonra Sasanlılar döneminde Hindistan'dan göç ederek Irak'ın Basra ile Vâsıt arasındaki bataklık bölgeye yerleşmiş bulunan Zutların ayaklanmasıyla da karşı karşıya kalan söz konusu halife, bu isyanı 'Uceyf b. 'Anbese komutasındaki bir orduyla bastırdı. Abbasî ordusu yedi ay süren bir mücadelenin ardından, Zutları yenik duruma düşürdüktan sonra Muharrem 220 / Ocak 835 tarihinde Zutlar gemilerle Bağdat'a getirilip Aynu Zerbâ'ya yerleştirildiler.

Yukarıda da belirtildiği üzere devleti temelinden sarsmaya başlayan en büyük başkaldırma eylemi de yine söz konusu halife döneminde sona erdirildi. El-Mu'tasım, ağabeyi el-Me'mun döneminde başlayan, ancak bir türlü bastırılmayan sapık görüş sahibi Babek'in üzerine Türk komutanı Afşin'i gönderdi. Afşin, uzun süren bir mücadele sonunda, adı geçenin ordularını dağıttığı gibi kendisini de ele geçirip Samerra'ya getirdi ve orada idam edilmesini sağladı.

Halife el-Mu'tasım, yukarıda sözü edilen Bizans imparatoru ile de karşı karşıya gelmek zorunda kalarak Abbasî Devleti'nin tarihine en büyük bir zafer armağan etti. Adı geçen Bizans imparatoru, Yukarı Fırat bölgesinde Müslümanlara ait kaleleri ve bu arada Zibetra (Azopetra)'yı da ele geçirip korkunç derecede kan dökerek Suriye'nin kuzey kesimlerini ve el-Cezire'yi de yakıp yıkınca söz konusu halife, 1.C.Ûlâ 223 / 31 Mart 838 günü en değerli komutanlarını yanına alarak çok büyük bir orduyla yola çıktı. İçinde mühim miktarda Türk askerlerinin de bulunduğu onun bu ordusuna Anadolu'da karşı koyacak bir güç yoktu. Büyük bir kolun başkomutanı olan Afşin,

Anadolu'da tüm Bizans güçlerini mağlup ederek imparatoru da önüne katıp kaçmaya mecbur etti. Böylece, "Ammûriye (Amorion) Küçük Kostantiniyye" denilen çok müstahkem Bizans kalesi 55 gün süren bir kuşatmanın sonunda sözü edilen yılın Ramazan ya da Şevval ayında fethedildi.

Yine bu halifenin döneminde Taberistan ispehpedi olan Mâziyâr b. Kârin baş kaldırdı ise de, Abdullah b. Tahir onu da ele geçirip Samerra'ya gönderdi. Yine bunun gibi h.226 ya da 227 yılında Emevî soyundan geldiğini ileri sürüp isyan eden Ebû'l-Harb el-Muberka''ın bu eylemi de, Recâ b. Eyyüb el-Hidârî'nin, kendisini ele geçirip Samerra'ya getirmesiyle sonuçsuz kaldı. Adları geçen her iki kişi de başkentte idam edildi¹²⁷.

El-Mu'tasım'ın bütün bu başarıları hiç şüphesiz ki, Abbasi ordusunda yaptığı değişikliğin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle orduda Türklere büyük çapta yer verilmesi halifeye, kısaca özetlemeye çalıştığımız büyük başarılar kazandırmıştır.

El-Mu'tasım bi'llah, daha önce sözünü ettiğimiz görkemli sarayı el-Cevsaku'l-Hakanî'de, 18 R.Evvel 227 / 5 Şubat 841 tarihine rastlayan Perşembe günü, yaklaşık olarak 48 yaşında iken vefat etti ve orada toprağa verildi. Cenazesini oğlu ve veliahtı olan Harun el-Vâsık bi'llah kıldırdı. El-Mu'tasım'ın, devlet hazinesine sekiz milyon dinar ve sekiz milyon dirhem bıraktığı kaydedilmiştir. Kaynakların bir bölümü ona, hayatının çeşitli safhaları sekiz sayısına denk gelen olaylarla dolu olduğundan "sekizli" demişlerdir¹²⁸

¹²⁷ El-Mu'tasım'ın, döneminde elde ettiği başarılarıyla ilgili olarak bkz. ed-Dineverî, İbnu Kuteybe, a.g.k., s. 171; ed-Dineverî, Ebu Hanife, a.g.k., s. 402; el-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 64; es-Suyûtî, a.g.k., s. 333-336; K. V. Zetterstéen, a.g.md., *IA*, VIII, 748-749.

¹²⁸ Bu konuda bkz. İbnu 'Abdi Rabbihî, a.g.k., V, 121; el-Mes'ûdî, a.g.k., IV, 63-64 ; es-Suyûtî, a.g.k., s. 336.